

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**VAZIRLAR MAHKAMASI HUZURIDAGI
O‘ZBEK TILINI RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI DAVLAT
TILIDA ISH YURITISH ASOSLARINI O‘QITISH VA MALAKA OSHIRISH
MARKAZI**

“DAVLAT TILI TARAQQIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

mavzusidagi V respublika an’anaviy ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLARI

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2025**

UO‘K: 494.375

KBK: 81.633.1

D 26

Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar [Matn]: to‘plam / Sh.Sirojiddinov.
– Toshkent: Bookmany print, 2025. – 450 b.

Mazkur to‘plam “Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar” mavzusidagi V respublika an’anaviy ilmiy-amaliy anjumaniga tilshunos olimlar, vazirlik, idoralar, mahalliy ijro etuvchi organlarning davlat tili bo‘yicha maslahatchilari hamda tadqiqotchilar tomonidan yuborilgan materiallardan tashkil topgan. Undagi maqolalarda davlat tilining dolzarb muammolari, ularni hal qilish bo‘yicha takliflar, yechimlar berilgan. To‘plam tilshunoslar, professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar, magistrlar va talabalar uchun mo‘ljallangan.

(Maqolalarning ilmiy saviyasiga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar).

Mas’ul muharrir:

Sh.Sirojiddinov, filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

I.Azimov, filologiya fanlari doktori, professor

A.Eminov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

B.Jo‘rayeva, filologiya fanlari doktori, professor

M.Abdiyev, filologiya fanlari doktori, professor

F.Bobojonov, filologiya fanlari doktori, dotsent

M.Saparniyozova, filologiya fanlari doktori, dotsent

M.Hakimova, filologiya fanlari doktori, professor

M.Umirzoqova, filologiya fanlari doktori, dotsent

H.Yodgorov, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

H.Suyunov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

N.Quldashev, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi Ilmiy-metodik kengashida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-06-774-7

© “Bookmany print” nashriyoti, 2025.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDA ALLEGORIK KO‘CHIMNING STILISTIK XUSUSIYATLARI

Nizomiddin QO‘LDASHEV*

Fotima MAHMUDOVA*

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada frazeologik birliklar doirasida allegorik ko‘chim vositasida yuzaga keladigan majoziy ifodaning stilistik xususiyatlari tahlil etiladi. Tadqiqotda allegorik ko‘chish jarayonining til birliklariga qanday ta’sir qilishi, u orqali ifoda etilayotgan obrazli ma’nolarning badiiy matn va og‘zaki nutqda qanday stilistik yuklama bilan namoyon bo‘lishi keng ko‘lamda o‘rganiladi. Frazeologizmlarning metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi troplar bilan o‘zaro aloqadorligi, ularning ekspressivlik darajasi va obrazlilik yaratishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada adabiy va publitsistik uslubdagi matnlar asosida allegorik frazeologik birliklarning qo‘llanilishi, ularning semantik o‘zgarishi va kommunikativ funktsiyasi yoritiladi. Frazeologik birliklarning milliy mentalitet va madaniyat bilan bog‘liqligi, ularning konnotativ ma’nosi va tilshunoslikdagi stilistik klassifikatsiyasi ham ilmiy asosda ochib beriladi. Tadqiqot tilshunoslik, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik hamda madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birliklar, allegorik ko‘chim, majoziy ifoda, stilistik funksiya, obrazlilik, ekspressivlik, metafora, metonimiya, synekdoxa, semantik o‘zgarish, milliy mentalitet, konnotatsiya, tilshunoslik, badiiy nutq, publitsistik uslub, madaniy komponent, kommunikativ yuklama, badiiy tasvir, stilistik vosita, iboralar tizimi.

Stylistic Features of Allegorical Transfer in Phraseological Units

Abstract

This research paper explores the stylistic features of figurative expressions resulting from allegorical transformation within phraseological units. The study thoroughly analyzes how allegory influences language structures and how figurative meanings derived from such transformations function in both literary texts and spoken discourse. Special attention is given to the interaction between phraseologisms and tropes such as metaphor, metonymy, and synecdoche, emphasizing their expressive potential and role in creating vivid imagery. The paper

* Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazi Farg'ona viloyati hududiy bo'linmasi rahbari, kuldashev.nizomidin@mail.ru

* Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi Davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazi Farg'ona viloyati hududiy bo'linmasi, zulayhozuxron@mail.ru

examines the use of allegorical phraseological units in literary and journalistic styles, addressing their semantic evolution and communicative function. Furthermore, it investigates the cultural and national specificity of these expressions, their connotative meanings, and their stylistic classification in linguistics. This study is relevant from the perspectives of linguistics, literary studies, translation studies, and cultural studies, offering a multidisciplinary insight into the nature and function of allegorical phraseology.

Keywords: phraseological units, allegorical transfer, figurative expression, stylistic function, imagery, expressiveness, metaphor, metonymy, synecdoche, semantic change, national mentality, connotation, linguistics, literary discourse, journalistic style, cultural component, communicative load, artistic depiction, stylistic device, idiomatic system.

Frazeologik birliklar – bu tilda doimiy shaklda qoʻllanadigan, tarkibiy qismlari oʻzgarmasdan ishlatiladigan va koʻpincha koʻchma (majoziy) maʼnoga ega boʻlgan iboralar yoki soʻz birikmalaridir. Ular ikki yoki undan ortiq soʻzdan tashkil topadi va umumiy, yaxlit bir maʼno beradi. Frazeologik birliklar — bu tilning yagonalashgan iboralari boʻlib, komponentlari birlashib, umumiy, koʻchirmas (idiomatik) maʼno hosil qiladi. Ularning grammatik jihatdan oʻzgarishga yaramasligi, tuzilish va semantik birlikda boʻlishi asosiy xususiyatidir. Allegorik koʻchim esa tilda bevosita emas, bilvosita obrazli ifoda orqali muayyan tushunchani bayon qilishdir. Masalan, “tish-tirnogʻi bilan yopishmoq” frazeologizmi harfiy emas, balki obrazli maʼnoda kuchli harakat, har narsani qilishga tayyorlikni bildiradi. Bu kabi frazeologizmlarda allegorik tasvir koʻchish xususiyati bilan vujudga keladi. Tilshunos olimlar frazeologizmlarni oʻrganishda ularning strukturaviy, semantik, lingvomadaniy va stilistik jihatlarini tahlil qilishgan. Oʻzbek tilshunosligida, masalan, Y.Jumaqulov frazeologik birliklarning tasnifini bayon qilgan holda, iboralar orqali ifodalanadigan obrazlarning xalq tafakkuridagi asoslarini koʻrsatadi. Tilshunos olim frazeologik chatishmalarda allegorik koʻchishning kuchli namoyon boʻlishini taʼkidlaydi. Tilshunos olimlardan biri Sh.Nurmuhammedov hayvon obrazlari qatnashgan iboralarni lingvomadaniy kontekstda oʻrganadi va bu obrazlarning milliy mentalitet, qadriyat va urf-odatlar bilan bevosita bogʻliqligini koʻrsatadi. Masalan, tulkinning qiligʻi, boʻrining yoʻli, eshakday ishlamoq kabi iboralar xalq dunyoqarashi bilan bogʻliq ekanini asoslaydi. Frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniyatining inʼikosidir. Ularning tarkibida tez-tez uchraydigan allegorik koʻchimlar badiiy ifoda kuchini oshiradi, matnga obrazlilik, emotsionallik va koʻp qatlamli maʼno kiritadi. Masalan, “ilonning dumini bosmoq” iborasi bevosita tahdidli vaziyatni, “koʻngli muzdek boʻlmoq” esa ruhiy sovuqlikni bildiruvchi allegorik mazmunga ega.

Allegorik ko‘chim — bu biror g‘oya yoki tushunchani obrazli, ramziy shaklda ifodalash bo‘lib, u ayniqsa frazeologizmlar orqali yuksak stilistik ahamiyat kasb etadi. Chunki bu birliklar vositasida nutqning ta’sirchanligi ortadi, fikr obrazli va esda qolarli tarzda yetkaziladi. Aynan shuning uchun ham frazeologik birliklarda uchraydigan allegorik ko‘chimlar matnning estetik, madaniy va ma’naviy qatlamlarini kengaytiradi.

Allegoriya — bu abstrakt yoki murakkab tushunchalarni aniq, ko‘zda tutiladigan obrazlar orqali ifodalovchi badiiy-tasviriy vositadir. U adabiy asarlarda axloqiy, siyosiy, diniy va ma’naviy g‘oyalarni obrazlar orqali ko‘rsatishda keng qo‘llaniladi (Rasulova M., 2021, 45-bet). Misol uchun, hayvonlar obrazida inson fe‘l-atvori yoki jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar ifodalanganda, bu allegorik uslub hisoblanadi (Sharipova D., 2022, 56-bet). **Allegorik ko‘chim** — bu badiiy ifoda vositasi bo‘lib, unda biror tushuncha, g‘oya yoki fazilat (yoki illat) boshqa bir obraz (odam, hayvon, narsa va h.k.) orqali **ramziy** tarzda ifodalanadi, ya’ni abstrakt (mavhum) tushuncha konkret (aniq) shaklda tasvirlanadi. Masalan: **bo‘ri** — **yovuzlik**, **tulki** — **ayyorlik**, **yo‘lbars** — **mardlik**, **mehnat** — **ari** va hokazo. Allegorik ko‘chimlar badiiy nutqda ko‘pincha frazeologik birliklar, maqollar, aforizmlar, masallar va obrazli ifodalar tarkibida ishlatiladi (G‘aniyeva M., 2019, 32-bet). Frazeologik birliklar ko‘pincha obrazli sifatga ega bo‘lib, undagi allegorik komponentlar matnga chuqur ma’no kiritadi (Scribd, 2023, 47-p). Masalan, “boshi osmonga yetmoq” frazeologizmi quvonch va hissiyotning balandligini ifodalaydi — bu stilistik jihatdan juda boy ifodadir. Bunday birliklarning badiiy jihatdan obrazli bo‘lishi ularni ekspressiv qiladi. Allegorik frazeologizmlar nutqga kuchli ekspressiv ohang, hissiyot va dramatism olib kiradi. Ular o‘quvchini obrazli dunyoga chorlovchi vosita bo‘lib, asarga estetik rang bag‘ishlaydi. Masalan, “yuragi hovuchiga sig‘maslik” juda kuchli hayajon yoki tashvishni ifodalaydi. Frazeologik birliklar strukturaviy jihatdan mustahkamdir — ularning komponentlarini almashtirish yoki tuzilishni o‘zgartirish, albatta, obrazni yoki stilistik ohangni buzadi. Bu esa har qanday allegorik komponentni yanada kuchaytiradi, chunki frazeologizmga tegishli tuzilish va ma’no birgalikda ishlaydi (Scribd, 2023, 46-p). Stilistika doirasida trop (ya’ni tasviriy ifoda vositasi) turkumiga allegoriya, metafora, metonimiya, hiperbola, litota kabi obrazli vositalar kiradi. Allegoriya — abstrakt fikrni rasmlar orqali tushuntiradi, masalan, masallarda ko‘p qo‘llaniladi. Bu stilistik vosita rus va boshqa tillarda ham tilni boyituvchi asosiy obraziy yondashuvdir. Masalan, Ivan Krilov masallarida tulki – ayyorlik, bo‘ri – shafqatsizlik, laylak esa oqibat belgisi sifatida allegorik tarzda ishlatiladi. Frazeologik birliklarni, ayniqsa allegorik ifodalarni tarjima qilish muammosi tarjimashunoslikda dolzarb masala hisoblanadi. Bunday hollarda faqat lug‘aviy tarjima yetarli emas, balki ularning konnotativ ma’nosini ham saqlab qolish muhimdir. Masalan, o‘zbek tilidagi “boshi berk ko‘cha” frazeologizmi

ingliz tiliga “a dead end” tarzida tarjima qilinadi. Bu yerda ham allegorik obraz saqlanib qoladi va o‘quvchiga o‘xshash estetik ta’sirni beradi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki xalq tafakkuri, madaniyati va tarixining in’ikosidir. Har bir til o‘ziga xos obrazlar, ramzlar va ifoda uslublariga ega. Xususan, iboralar (frazologik birliklar) xalqning ruhiy olamini, dunyoqarashini, hayotiy tajribasini o‘zida jamlagan. Iboralarda ko‘chma ma’no, ayniqsa allegorik (ramziy) ifodalar til estetikasi va badiiy ifoda vositalarining asosiy qatlamini tashkil etadi. Mazkur maqolada iboralarda uchraydigan allegorik ko‘chmaning semantik tuzilishi va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ma’lumki, allegoriya (yunoncha allēgoreō – “ramziy gapirish”) badiiy adabiyotda keng qo‘llaniladigan ramziy ifoda usulidir. Tilshunoslikda esa allegorik obrazlar vositasida muayyan tushuncha, sifat yoki holatning bevosita emas, balki ramzlar orqali ifodalanishi ko‘chma ma’noning bir shakli sifatida qaraladi.

Frazologik birliklarda allegoriya quyidagi turlarda namoyon bo‘ladi:

- Hayvonlar orqali ifodalangan allegoriyalar: “quyon yurak” (qorqoqlik), “bo‘ri ko‘z” (yovuzlik), “ilon yurak” (hiylakorlik).
- Buyumlar yoki tabiat hodisalari orqali: “ko‘p suvlar oqdi” (vaqt o‘tdi), “tog‘day tashvish” (og‘ir muammo).
- Odam harakatlari yoki holatlari orqali: “yuziga mushtdek urildi” (kutilmagan, og‘ir gap aytili), “tuz sepdi” (kingadir azob yetkazdi).

Allegorik ifoda, ko‘pincha, tilda stereotipik obraz sifatida shakllanadi va madaniy kod sifatida faol ishlatiladi. Allegorik frazeologik birliklar matnda ekspressivlik va emosional ta’sirni kuchaytirish uchun keng ishlatiladi. Bu kabi birliklar o‘quvchining tasavvur doirasini kengaytiradi va matnni obrazli qiladi. Jumladan:

• **“Ko‘z yoshi to‘kmoq”** – bevosita yig‘lashni anglatmay, chuqur ichki iztirob va tushkunlikni bildiradi.

• **“Qora kunlarga qolmoq”** – og‘ir hayotiy sinovlarga duch kelishni anglatadi.

Bunday frazeologik birliklar, ayniqsa badiiy matnlarda muallifning estetik didi va tilga bo‘lgan munosabatini namoyon etadi. Shuningdek, ular ijtimoiy-hayotiy voqelikni obrazli ifodalashda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. (G‘aniyeva, 2019, 12-bet).

• **Allegorik ko‘chimning stilistik vazifalari:**

Obrazlilik (tasviriylilik) – allegorik ko‘chimlar tilda obrazlilik yaratadi. Bu vosita orqali muallif bevosita emas, bilvosita tasvir orqali fikr bildiradi. Masalan, “quyosh ko‘ngilli odam” iborasida quyosh — ilqlik, samimiyat ramzidir. Bu usul matnga estetik boylik bag‘ishlaydi (Yusupova G., 2020, 25-bet).

Emotsional ta’sir va ekspressivlik – allegoriya matnga hissiy ohang beradi, o‘quvchida muayyan kayfiyat uyg‘otadi. Masalan, “qora bulutlar bosdi” deganda real

tabiat hodisasi emas, balki og‘ir holat, tashvishlar nazarda tutiladi (Axmedova 2020, 33-bet). Bu kabi allegorik ko‘chimlar badiiy matnni ekspressiv qiladi va uni oson esda qolarli qiladi.

Ma‘naviy-estetik mazmun yuklash – allegoriya orqali matnga axloqiy, falsafiy, diniy yoki siyosiy mazmun singdiriladi. Masalan, Cho‘lpon asarlarida jamiyatdagi ziddiyatlar ko‘pincha ramziy obrazlar vositasida ochiladi (To‘xtayeva 2021, 45-bet). Bu uslub o‘quvchini chuqur tafakkurga undaydi.

Ramziylik yaratish – allegoriya orqali muallif chuqur g‘oyalarni obrazlar orqali ramziy ifodalab, asar mazmunini kengaytiradi. Misol: *Bo‘ri keldi — bu yerda oddiy hayvon emas, balki zulm, tajovuz, xavf anglatiladi.*

Axloqiy-ijtimoiy tanqid – allegorik ko‘chim yordamida yozuvchi ochiq tanqid qila olmaydigan ijtimoiy muammolarni, hokimiyatni, jamiyatdagi illatlarni obrazlar orqali tanqid qiladi. Masalan, Abdulla Qodiriy asarlarida ayrim fe‘l-atvorlar hayvonlar orqali berilgan.

Obrazlilik va badiiylikni kuchaytirish – allegoriya matnga obrazlilik kiritadi, uni jonlantiradi, o‘quvchining tasavvurini ishga soladi.

O‘quvchiga ta‘sir qilish kuchini oshirish – mavhum tushunchani jonli obrazga o‘xshatish orqali o‘quvchi undagi mazmunni chuqurroq anglaydi, unga kuchliroq ta‘sir qiladi.

Tarixiy yoki mifologik kontekst yaratish – ko‘pincha allegorik obrazlar qadimiy miflardan, xalq og‘zaki ijodidan olinadi, bu esa matnga tarixiy, ma‘naviy qatlam qo‘shadi. Masalan, *Qal‘ani sher himoya qilardi* — bu yerda sher jasorat timsoli sifatida keltiriladi.

Frazeologik birliklarda allegorik ko‘chimning ishlatilishi – frazeologik birliklar o‘z tabiatiga ko‘ra allegoriklikka yaqin bo‘lgan ifodalardir. Ularning ma‘nosi har doim ko‘chma bo‘lib, har bir komponent alohida emas, balki butun holatda semantik birlik yaratadi (Rasulova M., 2021, 44-bet). Masalan:

- **“Bag‘ri qon bo‘lmoq”** — chuqur g‘am, iztirob holati.
- **“Ko‘ngli muz bo‘lmoq”** — sovuqqonlik, befarqlik.
- **“Bo‘g‘zidan olmoq”** — birovni zo‘rlilik bilan jazolash, tahdid qilish.

Bu frazeologizmlarda allegorik obrazlar orqali chuqur mazmun berilgan: “bag‘ri” — qalb, “qon” — azob, “muz” — sovuqlik, beparvolik obrazidir. Bu uslub matnda kuchli stilistik yukni hosil qiladi (G‘aniyeva M., 2019, 56-bet).

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, frazeologik birliklar tilning boyligi va xalq tafakkurining ifodasi sifatida o‘zida katta badiiy-estetik yukni mujassam etadi. Ular ko‘pincha allegorik ko‘chimlar asosida shakllanib, biror tushunchani obrazli, ramziy ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “tulki bo‘lish” — ayyorlikni, “bo‘rining og‘ziga qarab yurmoq” — qo‘rqoqlik yoki itoatkorlikni bildiruvchi allegorik

ifodalardir. Bunday iboralar orqali mavhum tushunchalar jonli obrazga aylanadi, matnga emotsional va ekspressiv ohang bag'ishlaydi. Allegorik ko'chim stilistik jihatdan matnning chuqur ma'noga ega bo'lishi, estetik ta'sir kuchining ortishi va o'quvchiga kuchli obrazlar orqali murojaat qilish imkonini yaratadi. Frazologizmlar esa bu ko'chishni mustahkamlab, ko'p hollarda ijtimoiy, axloqiy yoki tarixiy mazmunlarni ramziy shaklda yetkazishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham frazeologik birliklar tarkibidagi allegorik ko'chimlar badiiy nutqni boyituvchi va chuqurlashtiruvchi asosiy stilistik vositalardan biridir.

Allegorik ko'chim — bu adabiy matnlarda chuqur ma'no, ramziy mazmun yaratish, ijtimoiy tanqidni obrazlar orqali ifodalash, va badiiylikni oshirishning muhim usullaridan biridir. U **asosiy stilistik vazifani – mazmunni chuqurlashtirish va estetik ta'sirni oshirish** xizmatini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Scribd. (2023). *Phraseological Units, Idioms & Word Equivalents*. URL: <https://www.scribd.com>
- Studfile.net. (2020). *Allegoriya kak trop i yeyo funksii v rechi*. URL: <https://www.studfile.net>
- Rasulova M. (2021). *O'zbek tilida stilistik vositalarning tasnifi*. Toshkent: Fan.
- Sharipova D. (2022). *Allegoriya va uning tarjimada aks ettirilishi*. // O'zbek tili va adabiyoti, №2.
- G'aniyeva M. (2019). *O'zbek tilida allegorik obrazlarning stilistik tahlili*. // Til va adabiyot ta'limi, №3.
- Yusupova G. (2020). *Allegoriyaning badiiy matnlardagi o'rniga stilistik yondashuv*. // Filologiya masalalari, №1.
- Ahmedova N. (2020). *Frazeologik birliklarning badiiy adabiyotdagi funksional imkoniyatlari*. // Filologiya masalalari, №1.
- To'xtayeva G. (2021). *Cho'lpon she'riyati va ramziy ifoda vositalari*. — Toshkent: O'zRFA.